

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA “DUL KARI KÜLTÜ”

The “Widow Cult” of Turkish Cultural Geography

Yaşar Kalafat¹¹PhD, Social Anthropologist, Chairman of Turkish Ethnology Research Institute

ÖZET

Türk Avrasya'sı olarak da bilinen, Uluğ Türkistan'dan güney-batı Asya'ya uzanan coğrafya, farklılaşabilen anadilleri ve doğma dinleri ile üzerinde tarih boyunca birlikte yaşaya gelen halklarla bir kültür coğrafyası oluşturmuştur. Bu coğrafyaya adını demografik yapıdaki yüzde dağılımları ve ortak kültürel hayata yaptıkları katkı vermiştir.

Türk halk tefekkürünün arka planına dair özel bilgi verdikten sonra dul kadına gelince adeta bilhassa kırsal kesimde lanetlenmiş kabul edilirdi. Sözlü kültürün özlü sözlerinde, tekerlemelerinde alkış ve kargışlarında bu teşhisi rahatlıkla örnekleyebilirsiniz. Bu tanımlama Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında “Dul Avrat” olarak bilinir. Ondaki uğursuzluğun temas halindeki yakın uzak çevresine zarar vereceği inancı olduğunu gösteren çok sayıda inanma örneği vardır. Örnekler arasında kız istemeye bu tür hanımlar götürülmezler. Bunların gelin yengesi olması istenilmez. Gelin kınasını bunların karışması uygun bulunmaz. Bu örnekleri hayatın diğer kesimlerinden de vermek mümkündür. Bildirimizde bu konuyu tartışmaya açıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kadın; Erkek; Dul; Puberte; Menopoz

ABSTRACT

The geography, stretches from Emphyreal Turkistan to southwest Asia which is also known as Turkish Eurasia, has shaped a cultural geography with societies which differentiated in terms of their mother tongues and dogma religions throughout the flow of history. The percentage distribution in the demographic structure known as “Turkish Cultural Geography” and the practice on common cultural life has supported this geography.

After providing important information on the background of the way of thinking of Turkish public, when we talk about widows, these women, particularly in the countryside are and were believed to be cursed. We can easily exemplify these recognitions from the apothegm, nursery rhymes, acclamation and imprecations of the oral culture. This definition is known as “Widowed Dame” in the Azerbaijan Turkish Cultural Geography. There are many examples of believes that the curse of these women may harm the people in the immediate surrounding or not. One of the examples is that these women are not taken to ask for the girl in marriage. It is not seemed appropriate for them to stir the henna of the bride. It is also possible to give more examples from other parts of life. We will take this topic in hand in our presentment.

Keywords: Man; Woman; Widow; Puberty; Menopause

“Ay ağalar men neyledim feleğe
Ağrımaz başımı gattı keleğe
Yaz buza yerikler, kış göbeleğe
Lanet dul avradın zatına gelsin –Anonim”¹

Türk Avrasya'sı olarak da bilinen, Uluğ Türkistan'dan güney-batı Asya'ya uzanan coğrafya, farklılaşabilen anadilleri ve doğma dinleri ile üzerinde tarih boyunca birlikte yaşaya gelen halklarla bir kültür coğrafyası oluşturmuştur. Bu coğrafyaya adını demografik yapıdaki yüzde dağılımları ve ortak kültürel hayata yaptıkları katkı vermiştir.

Bu coğrafyanın halk inançlarında yaşayan ve sözlü kültür verilerinden takibini yapabildiğimiz sosyo psikolojik bir yapı oluşturmuştur. Kadim dinlerin izlerini örtülü olarak taşıyan bu yapıya hulul edilemeden birçok incinmenin köklü tedavisi yapılamayacaktır. Halkın geleneksel kültür kanalından beslenen boyutu ile çağdaş edinimleri ile oluşan boyutu arasında biteviye bir çelişki yaşanacak ve toplumsal tedavi, rahatsızlık göz ardı edildiği için sağlanamamış olacaktır.

Bu kültürün insanları da mensubu buldukları semavî dinlere rağmen biraz da sosyolojinin doğal hükmü gereğince eski dinlerinin katman oluşturmuş inançlarının izlerini taşımaktadırlar. Günümüzden arkaik döneme doğru gidilebildiği nispette örneğin Eski Türk İnanç Sistemi'nde, izahları mitolojik verilerle yapılabilen **kadın kişi** ve **er kişi**nin farklı konumları vardı. Bu farklılığı Şamanizm/Kamizm gibi dinlerin mensubu olan günümüz Altay Kişi dinî yaşamında gözlemek mümkün olmaktadır. Bu bulgularla bir kısım Kafkasya, Ortadoğu ve Balkan halklarının yaşamakta oldukları din Şamanizm/Kamizm olmamasına rağmen ciddi paralellikler ve aynilikler görmek mümkün olmaktadır. **Uğurlu kişi** veya **uğursuz kişi** gibi bazı kutlu veya kutsuz olma hallerini, bu anlayış, cinsiyet farkı gözetmeden her iki kesime de mal etmiş, onlarda var olduğunu uygun görmüştür.

Örnekleme gerekir ise buluş çağına girinceye kadar masumiyet her iki cinsiyete de tanınmış iken fala bakma, büyü bozma, rüya yorumlama konularında buluş çağına girmemiş dişi kişi erkek kişiden daha isteye uygun bulunmuştur. Bu tür işlerle uğraşan göre, kadın kişide görünmeyi görebilme gücünün daha fazla olduğu inancı vardır. Kıyafetnamelerde belirtildiği üzere mavi gözlü, sarı saçlı ve seyrek dişli olan kimseler sıra dışı tasnifine girerlerken adeta bayan olmanın farklı üstünlüğü kabul görmüştür. Buluş çağına giriş ile yitirilen bu itibar menopoz safhasından sonra az-çok tekrar kazanılır. Mesela kutsal dağlara yönelik toplu olarak yapılan mevsimlik dinî merasimlere genç kadınlar katılamaz veya dağın en kutlu olan tepe noktasına kadar değil ancak eteklerine kadar gelebilirler. Tuva Türklerinde kadınlar kutsal su ve kutsal göllere "**suyun ruhu**"nu rahatsız etmeme adına giremezler. Anadolu Türk kültür coğrafyasında ise kız çocukları ve yaşlı kadınlar cemaatle birlikte defin merasimi için mezarlığa gidebilirken diğer yaş kesimindeki bayanlara bu imkân yaygın anlamda tanınmamıştır. Balkanlar Türk kültür coğrafyasında cemaat zikir halinde iken bazı tekelerde zikir yapılan alana kadınlar alınmazlar. Güney Kafkasya'da ise bazı zikirler kadınlı erkekli yapılırlar. Irak Türk kültür coğrafyasında muharrem ayı merasimlerinde Muharrem ayınlarına kadınlar "**Deste**" ye çıkan erkeklerden sonra konvoya katılırlar. Cemaat namazlarında da kadınlar erkeklerin arkasında saf tutarlar.

Orta Anadolu halk inançlarında bebek bekleyen anne adayının yüzü güzelleşir ise erkek çirkinleşir ise kız çocuğunun olacağına inanılır. Güzellik, sevinç erkek çocukla simgelenmiştir.

Saha Türklerinde "**İhi Ak**" bayramında önde Şaman arkasında 7 bekâr kız onların arkasında 9 bekâr erkek güneşi karşılar. Şamanlar çok kere kadındır².

Halk inanışları kültüründe buluş çağına gelebilmiş olmak bazı masumiyetlerin yitirilmiş olmaları şeklinde algılanır. Bu yaşlarda ölen çocuklara melek gözü ile bakılır. Bu inanç kız erkek bütün çocuklar için geçerlidir. Ancak bazı inanç içerikli uygulamalarda farklılık görülür. Mesela "**Yağmur Duası**" için "**Yağmur Gelini**" yapılır o islatılır da yağmur damadı yapılmaz².

Anadolu Türk kültür coğrafyasında zıfak gecesinde başarısız olsun diye damat büyü ile bağlanır ve buna "**Bağlı Damat**" denir de Gelin bağlanmaz. Tüfeği büyü ile bağlı avcının tüfeğinin bağı erkeğin değil de genç kızın iç çamaşırından geçirilir².

Su iyesinin ismi Su piri anlamında Hz. Ayşe veya Hz. Fatma'dan hareketle "**Suyun Ayşe'si**" veya "**Suyun Fatma'sı**" olarak geçer de Hz. Hasan'a veya Hz. Hüseyin'e rağmen suyun Hasan'ı Suyun Hüseyin'i inancı yaktır².

Kadın tanımlamalarındaki "**Eksik Etek**", "**Kazık Düşmanı**", "**Çocukların Anası**", **Ev Sahibi**", "**Kül Döken**" Eski inanç sistemindeki gerçek anlamımdan sapmış, anlam kaymasına uğramış, analıkla, bereketle, od kültü ile ilgili tanımlamalardır².

Diğer taraftan hanımların özel hallerinde bereketle ilgili işlemler yapması mesela hamur mayalaması istenilmez. Bu teşhisi çok sayıda değişik örneklerle açıklamak zor değildir. Kadın kişi için belirlenen yer, kadın kişinin özel hallerinde ona uygun görülen konum ve nihayet bu genel hükümlerin yanı sıra kadın kişi için başka belirlemeler de yapılmıştır. Hamur yamayamadan böyle hallerinde men edilen kadın kişinin bu sınırlandırılmasının altında "**üreme**" objesi aranabilir. Uygulama sadece hamur mayalamadan men etmekle sınırlı değildir. Mayalanmak suretiyle artması bereketlenmesi istenilen yoğurt, sirke ve benzerleri için de bu kayıt konulmuştur. Adeta kadınlardaki bu dönem ile mayalanma arasında bir ilişki kurulmuştur. Açıklamaya yardımcı olmak adına şu da söylenebilir. Her türlü mayada olduğu gibi yumurta türü üremeyle ilgili nesnelere gün battıktan sonra eşikten dışarı çıkarılmaz, komşuya bir şekilde verilmez evin bereketinin kaçacağına inanılır. Günün bu saati için "**Şer Vakti**" denir.

Çok çocuk yapabilmiş ana, çocukları yaşayabilen ana farklı itibar görmüştür. Çocuklarının büyük çoğunluğu erkek olan kadın kişide farklı, daha ulu bir kutun olduğuna inanılır. Bu kutlu hal onun eline, nefesine, giysisine, kullandığı beşik türü eşyalarına da sindiği inancından hareketle onlara sahibi olan kadından hareketle farklı mistik bir anlam yüklenilmiştir. Bu kuttan mahrum anne adayları bu tür kutlu annelerin mesela beşiklerini

yaşamayan erkek çocukları için onların yaşamaları dileğiyle kullanırlar. Bu kut çok çocuklu babada değil de annede aranılır ve bu gücün onda olduğuna inanılır. Bu konu da keza halk inanmalarından hareketle ayrıntılı örneklenebilir.

Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında çok çocuk annesi olmuş kadın, çocuğu olmayan kadının başına çocuk dileği ile "semeni" döker. Semeni helvası, buğdayı abdestli hanıma sulatılan aziz bir yiyecektir³.

Çocuksuz aile "**Kör Ocak**" olarak bilinirken, sorumluluk daha ziyade kadın kişide aranır ve böyle tipler "**Kısır**" olarak bilinirken kırsal kesimde çocuksuz kadından söz edilirken hayvanlardan bahsedildiğinde olduğu gibi söze özür dilenerek başlanır, "afedersiniz kısır"dır, denir.

Eli bereketli olma noktasında er kişi ve kadın kişinin esnaftan siftah etmesinde bir farklılık aranmaz. Ancak gelinin elinin bereketli olması için özel uygulamalar vardır. Onun bereketini tespit için bazı testler yapılırken damat için böyle bir uygulama pek yoktur. Muhtemelen bu uygulama gelin aileye yeni ilave olmuş bir fert olduğundandır. Günün ilk saatlerinde bilhassa işe gidilirken "uğursuz kimse" ile karşılaşılmaz istenilmez iken bu kaçınma bilhassa kırsal kesimde kadın kişi için daha katı uygulanır. Kuzey Kafkasya'da ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde erkeklerin işe gitme saatlerinde kadınların dışarı çıkmaları, erkeklerle karşılaşmamları ve bilhassa yollarını kesmemeleri istenirdi. **Yol kesmek**, Yan istikamette önünden geçmek olarak bilinir ve böyle hallerde kadın kişi erkek olana yol verirdi.

Gelinin, gelin olduğu gece ve doğum sancıları anında yapacağı duanın kabul olacağı şeklinde bir inanç vardır. Damat için böyle bir ayrıcalığın olduğu duyulmamıştır. Ancak, Dede Korkut kültür coğrafyasında, Anadolu'nun doğu kesimlerinde "**Bey Lokması**" inancı vardır. Bu noktada bey zenginlik, nüfus sahibi olma türünden olmayıp doğuştan kut bulmuş olmakla izah edilir. Böylesi beylerin yemek üzere olduğu lokmanın evlenmesi gecikmiş kızlar tarafından yenilmesi halinde kismetlerinin açılacağı inancı vardır. Bey lokmasında, çok çocuklu annenin beşiğinde olduğu gibi bir hikmet aranır.

Türk halk tefekkürünün arka planına dair özel bilgi verdikten sonra Dul kadın'a gelince adeta bilhassa kırsal kesimde lanetlenmiş kabul edilir, öyle kabul görürdü. Sözlü kültürün özlü sözlerinde, tekerlemelerinde alkış ve kargışlarında bu teşhisi rahatlıkla örnekleyebilirsiniz. Bu tanımlama Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında "**Dul Avrat**" olarak bilinir. Ondaki kutsuzluğun, uğursuzluğun temas halindeki yakın uzak çevresine zarar vereceği inancı olduğunu gösteren çok sayıda inanma örneği vardır. Örnekler arasında kız istemeğe bu tür hanımlar götürülmezler. Bunların "Gelin **Yengesi**" olması istenilmez. "**Gelin Kınası**"nı bunların karıştırması uygun bulunmaz. Bu örnekleri hayatın diğer kesimlerinden de vermek mümkündür Bu inancın derinliklerinde adeta o kimse eşini yitirmekle cezayı hak edecek bir konuda düşmüş ve cezalandırılmıştır. Onun üzerindeki cezalı yaftası onu musibetli durumuna sokmuştur ve onun bu hali adeta bulaşıcıdır. Ona o cezayı veren ondan sakınılmasını da istemiş olmaktadır. Kutlu kişinin kutunun hayrına inanıldığı gibi kutsuz kişinin de bu hali ile şerrine inanılır.

Dul kadın, gelin görmesine, nişanlarda yüzük akmaya, kıs istenmesine gönderilmez götürülmez. Dul hanımlara "**Baş Yiyen**" denir ve ölmüş eşinden adeta sorumlu tutulur.

"Ağrılığım uğurluğum
Göyde uçan kuşlara
Gayalara dalara
Söylegen avratlara

Düşmenlere yadlara
Çemendeki otlara
Ersizlere dullara
Ahip geden sulara⁴.

Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında, Nevruz/Yenigün Bayramında ateşin üzerinden olduğu gibi suyun üzerinden de niyet tutularak iyi dileklerle atlanılır. Bu esnada yapılan alkışlarda musibetlerin dağlara, taşlara, düşmanlara, boşboğaz ve dul arvatlara /avratlara akıp giden kötülükleri paklayacak sulara gitmesi istenirken, dul kadınlar düşmanlar ve paklanmaya muhtaçlar arasında düşünülmüştür

Dul kadın kültürünün tekin olmayan içeriği özlü kültüre de yansımıştır. Dul karı oğlu tanımı toplumda ipsiz sapsız takımı için ve fakat aynı zamanda olumsuz şartları lehine çevirebilen, olmadık şartlarda başarı kazanabilen, sürpriz dirençler gösterebilen tipler için de kullanılır. Zülkadir Oğullarının Dulkadir Oğullar olarak da bilindiği bir

yana⁵ Kaşkayî Türklerinin 20. yy. destanı bir Dulkadînoğulları destanıdır (Destana göre; 1942–1943 yıllarında İran Pehlevî yönetimi Kaşkayî Türklerinin Yaylak-Kışlak tarzındaki yaşam biçimlerine silahlı müdahale ile mani olmak isteyip, onları farklı bölgelerde dağıtık iskânâ zorlayınca Kaşkayîler baş kaldırdılar. Liderleri Sovla'devle ölünce oğlu Nesip Han küçük yaşta annesi Hanım Bibi yönetiminde Dulkadînoğlu lakabı ile yönetime geçti).

Bizim üzerinde durduğumuz anlamı ile az-çok bağlantılı olan bu tanımın da derinliklerinde Dulluğun halk inanmalarında makbul bir yerinin olmadığı, ondan kaçınıldığı ve onun horlandığı anlamıdır.

BİLGİ: Bu çalışma 11-14 Mayıs 2011'de Mersin'de düzenlenen VII. Lokman Hekim Günleri kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Kaynak kişi; Hacı Kadir Kadirzade.
2. Yaşar Kalafat, "Destani Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması ile İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Geleceğine, VI. Uluslararası Folklor Konfransının Matarialları, 25-26 Kasım 2010, Bakı 2010s. 496–504.
3. Kaynak kişi, Türkan Kadızade, 24 Kasım 210 Van
4. Azad Nebiyev, Nağmeler, İnançlar, Alkışlar, Bakû, 1988
5. İ.H.Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih kurumu, Ankara, 1998, s.169–175; Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985, s.292–294; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1972